

ПРО СУБ'ЄКТИВНУ СТОРОНУ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 359 КК УКРАЇНИ

БОНДАРЕНКО Віктор Ярославович - ад'юнкт Львівського державного університету внутрішніх справ

УДК 343.35

Осуществляется анализ субъективной стороны состава незаконного приобретения, сбыта или использования специальных технических средств негласного получения информации по законодательству Украины. Исследованы взгляды ученых относительно определения содержания субъективной стороны в целом в уголовном праве и в отношении этого состава преступления. Проанализирована судебная практика по этой категории дел и установлено отсутствие единого подхода по их решению. Установлено, что мотив и цель этого преступления не влияют на уголовно-правовую оценку, хотя на самом деле мотив должен бы влиять.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, склад злочину, суб'єктивна сторона складу злочину, спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації.

Постановка проблеми

Суб'єктивна сторона складу злочину є одним з найбільш проблемних елементів складу злочину, адже як саме поняття, так і кожна окрема його ознака викликає неабиякі труднощі як у процесі їх тлумаченні, так і в застосуванні у практичній площині.

Як зазначив з цього приводу Я.М. Брайнін, найбільші труднощі виникають при аналізі конкретних складів злочинів у зв'язку із встановленням суб'єктивної сторони, доведення якої в будь-якому випадку не так і не настільки надійне, як встановлення об'єктивних властивостей і характеристик злочину, й породжує численні

помилки працівників слідства та суду [2, С.176].

Не є виключенням і положення ст.359 КК України, аналіз кримінального законодавства та судової практики з цієї категорії справ показав, що суди в одних і тих же випадках неоднаково застосовують положення ст.359 КК України. У значній частині випадків це стосується неправильного або не повного з'ясування саме суб'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст.359 КК України.

Стан дослідження

Окремі питання кримінальної відповідальності за незаконне придбання, збуту або використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації стали предметом дослідження багатьох науковців. Зокрема, дослідженню кримінальної відповідальності за вчинення злочину, передбаченого ст. 359 КК України присвятили свої праці: П.П. Андрушко, П.С. Берзін, В.О. Гацелюк, Б.Є. Драп'ятний, О.О. Дудоров, М.І. Мельник, Письменський, М.І. Хавронюк та ін. Однак, у вітчизняній науці питанню суб'єктивних ознак складу злочину передбаченого ст.359КК України, уваги не приділялось. Тому у роботі використовуються праці науковців, які займались загальним дослідженням проблем суб'єктивної сторони – В.В.Лунєєв, С.В. Скларов, А.І. Рарог, Л.І. Шеховцова. Це, у свою чергу, доводить необхідність наукового дослідження суб'єктивної сторони

складу злочину, передбаченого ст. 359 КК України.

Метою цієї статті є визначення на основі ґрунтовного аналізу теоретичних положень суб'єктивних ознак складу злочину незаконного придбання, збуту або використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації необхідних для його криміналізації.

Виклад основних положень

У теорії кримінального права поширеною є думка про те, що зміст суб'єктивної сторони складу злочину характеризують такі юридичні ознаки, як вина, мотив, мета та емоційний стан вчинення злочину [10, С.170; 9, С.146].

Вина є тією ознакою, яка є обов'язковою для будь-якого злочину і, відповідно, її встановлення має важливе значення. Відомо, що згідно з положеннями ст. 23 КК України вина – це психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої КК, та її наслідків, виражених у формі умислу або необережності. У теорії кримінального під цим поняттям пропонують розуміти: психічне ставлення особи до вчинюваного нею суспільно небезпечного діяння, його суспільно небезпечних наслідків та інших юридично значимих обставин злочину [12, С.12]; певну форму психічного ставлення особи до вчиненого нею суспільно небезпечного діяння, яка складає ядро суб'єктивної сторони складу злочину, однак повністю не становить її зміст [13, С.10]; обов'язкову необхідну ознаку суб'єктивної сторони складу злочину, яка виражає психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої чинним КК України, та її наслідків, виражене у формі умислу чи необережності [8, С.257] тощо.

Оскільки законодавець взяв за основу психологічну концепцію вини, визначення її змісту, форм і т.д. викликає ряд відомих труднощів. Саме тому у наукових джерелах звертається увага на те, що вина як поняття існує для відображення суб'єктивних процесів, які відбуваються у свідомості особи в момент вчинення нею злочину, а також інших будь-яких дій, що тим чи іншим

способом порушують встановлені правила поведінки, як врегульованих, так і не врегульованих нормами права. Ці суб'єктивні процеси безпосередньо неможливо спостерігати, їх не можна виміряти якимось приладами. Жоден юрист чи психолог, а в більшості випадків й особа, яка притягується до кримінальної відповідальності, не можуть абсолютно точно розкрити їх зміст. Вину, як дещо суб'єктивне, можна визначити виключно за допомогою аналізу та оцінки об'єктивних обставин вчиненого особою діяння [15, С.11].

Відомо, що кримінальне законодавство виділяє дві форми вини: умисел та необережність.

Серед теоретиків переважає думка, що злочини з формальним складом, а злочин, передбачений ст. 359 КК, є саме таким, можуть вчинятись лише з прямим умислом. Однак, окремі дослідники підтримують дещо іншу позицію. Так, аргументуючи недосконалість такої позиції та аналізуючи можливість вчинення злочинів з формальним складом з непрямым умислом, С.В. Склярів зазначає, що вольовий момент при вчиненні злочину з прямим умислом у формальних складах злочинів повинен відноситися до діяння, а не до його наслідків. Крім того, вказаний науковець звертає увагу на те, що при притягненні особи до кримінальної відповідальності в будь-якому (за конструкцією) складі злочину необхідним є встановлення бажання чи допущення суб'єктом злочину настання суспільно небезпечних наслідків, але під наслідками необхідно розуміти порушення певних, законодавчо закріплених правил поведінки [15, С.15-16]. Натомість інші науковці заперечують можливість вчинення злочинів з формальним складом з непрямым умислом, проте вважають за можливе їх вчинення з необережності. Так, до прикладу, О.І. Рарог зазначає, що злочини з формальним складом не можуть вчинятись з виною у виді непрямого умислу, та не заперечує при цьому можливість вчинення злочинів з формальними складами з необережною формою вини у виді злочинної недбалості, яку він розкриває через відсутність усвідомлення суспільно небезпечного

характеру своїх дій, замість наслідків, за наявності обов'язку та можливості такого усвідомлення [14, С.15].

Слід зазначити, що у теорії кримінального права небезпідставно звертається увага на проблеми встановлення форми вини зумовлені конструюванням складу злочину, зокрема наявністю у кримінальному законодавстві матеріальних та формальних складів. З цього приводу в науковій літературі ставиться цілком логічне питання: як встановити, чи бажала особа або припускала настання наслідків свого діяння, або розраховувала на їх відвернення при вчиненні злочину з формальним складом, якщо для визнання її винною, а злочину – закінченим, настання цих наслідків у формальних складах не потрібно і можливі наслідки не входять у предмет доказування?[15, С.14]

Проблема у цьому випадку полягає в тому, що прямий умисел передбачає не лише усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру свого діяння, а й передбачення його суспільно небезпечних наслідків. Крім того, особа при прямому умислі ще й повинна бажати їх настання. Однак, дві останні складові прямого умислу, як видається, не застосовні до злочинів з формальним складом, оскільки настання наслідків у таких злочинах не є обов'язковим.

Саме з цієї причини окремі науковці пропонують дещо відредагувати зміст прямого умислу. Зокрема, О.Ф. Бантишев та О.В. Шамара під прямим умислом пропонують розуміти випадки, за яких особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії чи бездіяльності) й бажала його вчинення або усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії чи бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки й бажала їх настання [1, С.151]. Однак, слід зазначити, що таке визначення прямого умислу іншими науковцями, і вочевидь небезпідставно, піддається критиці [7, С.99].

Видається, що злочини з формальним складом можуть вчинятись за формою вини лише умисно, проте вид умислу, з урахуванням специфіки окремих суспільно не-

безпечних діянь можливий як прямий, так і не прямий.

Отже, при незаконному поводженні з СТЗНОІ особа повинна усвідомлювати суспільно небезпечний характер свого діяння, тобто розуміти, що купує, збуває або використовує вона саме спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації, передбачати можливість спричинення такими діями суспільно небезпечних наслідків, які полягають у спричиненні чи створенні небезпеки спричинення шкоди авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян та бажати чи свідомо припускати їх настання.

Нечіткість визначення поняття СТЗНОІ, а також критеріїв їх визначення дає припущення про неабияку проблемність доведення вини особи при вчиненні такого суспільно небезпечного діяння. Більше того, взагалі виникають сумніви з приводу наявності у більшості випадків цієї обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони складу злочину.

Зазначене припущення досить ілюстративно можна підтвердити судовою практикою. У всіх проаналізованих вироках вина особи підтверджується тим, що особа або ж сама визнає свою вину й іншими доказами вона не підтверджується, або ж тим фактом, що особа ознайомила з технічними характеристиками та функціональними можливостями засобу, на підставі чого суд робить припущення, що особа усвідомила характер та спеціальне призначення такого засобу.

У вироках, як правило, констатується, що особа при придбанні, збуті чи використанні усвідомлювала, що вчиняє незаконні дії саме з СТЗНОІ, однак жодними іншими доказами це твердження не підкріплюється. Виникає думка, що обвинувачення у таких випадках ґрунтується лише на припущеннях.

Більше того, в окремих вироках суду вина особи доводиться взагалі незрозумілими, необґрунтованими аргументами. Так, до прикладу, у вироку Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області вказується, що підсудний зазначив, що на його переконання вилучені в нього куль-

кові ручки та дотові мікрофони не можуть бути спеціальними технічними засобами, оскільки їхня реалізація здійснюється без будь-яких обмежень, зокрема, через мережу «інтернет». Однак, з позиції суду вина особи у цьому випадку підтверджується тим, що підсудний при реалізації авторучки з вбудованою камерою під час розмови з покупцем розповіла про принцип роботи та порядок користування цим технічним пристроєм, зробила пробний відеозапис, та за допомогою комп'ютера продемонструвала йому зроблений ручкою-камерою відеозапис [5]. За такою позицією кримінальній відповідальності може підлягати будь-який продавець-консультант засобів отримання інформації (фотоапаратів, диктофонів тощо), який усвідомлює, що той чи інший засіб може здійснювати фото-, відео- чи аудіофіксацію інформації. І, як видається, за таких умов доля особи залежатиме лише від висновку експерта. Жодних інших доказів, які б підтверджували усвідомлення особою того, що збуває вона саме СТЗНОІ у вироку не наводиться!

Лише в поодиноких вироках зазначається, що підсудний безпосередньо при продажу таких засобів повідомляв покупця (працівника СБУ під вигаданим ім'ям) про те, цей засіб відноситься до СТЗНОІ. Наприклад, у вирокі Ленінського районного суду Вінницької області зазначається, що в ході спілкування між співробітниками УСБУ у Вінницькій області та ОСОБА_2 було досягнуто домовленості про продаж останнім одного брелока з вбудованою мініатюрною відеокамерою та мікрофоном. Крім того, під час спілкування, ОСОБА_3 повідомив співробітнику УСБУ у Вінницькій області про те, що вказаний брелок відноситься до спеціальної техніки та його обіг є незаконним [6].

З огляду на зазначене показовим видається один із вироків суду, який постановив так би мовити не традиційне для цієї категорії справ рішення. Саме у цьому випадку суд, як видається, прийняв виважене та обгрунтоване рішення на користь підсудного. Так, вироком Володимир-Волинський міський суд Волинської області встановлено, що органом досудового розслідування

ОСОБА_1 обвинувачується в тому, що не маючи ліцензії на торгівлю спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації, діючи з метою їх незаконного придбання, замовив з Китайської Народної Республіки через мережу «Інтернет» 3 брелки з прихованою відеокамерою, котрі відносяться до спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, здійснивши оплату через платіжну систему «PayPal». При цьому замовлення предметів він здійснив на своє ім'я, зазначивши адресу свого фактичного проживання: АДРЕСА_1. Такі ж дії особа потворно вчинили протягом наступних трьох місяців..

На думку обвинувачення, ОСОБА_1 виконала усі дії, які вважала необхідними для доведення злочину до кінця, але злочин не було закінчено з причин, які не залежали від його волі, оскільки у кожному випадку в зоні митного контролю відділу митного оформлення міжнародних поштових відправлень у ході митного огляду вказані вище брелки з вмонтованою відеокамерою було виявлено і вилучено.

Згідно з висновками експерта вилучені брелки із прихованими відеокамерами відносяться до спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації.

Дії ОСОБА_1 кваліфіковано органом досудового розслідування за ч. 2 ст. 15 ч. 1 ст. 359, ч. 2 ст. 15 ч. 2 ст. 359 КК України.

Однак, дослідивши всі обставини кримінального провадження, надані стороною обвинувачення, докази, з точки зору належності, допустимості, достовірності, суд приходять до висновку про недоведеність вчинення обвинуваченим ОСОБА_1 інкримінованих йому кримінальних правопорушень. Аналіз зібраних доказів свідчить, що висновки досудового слідства про винуватість обвинуваченого ґрунтуються на припущеннях, а не на законі та непідтверджені обставинами, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні.

Суд аргументує свою позицію наступним: по-перше, обвинувачення ґрунтувалося на лише показах учасників кримінального судочинства та висновку експерта; по-друге, незважаючи на те, що експерт СБУ визнав вказані засоби СТЗНОІ доказів, які

свідчать про те, що особа усвідомлювала характер цих засобів немає. Так, згідно з протоколом огляду сайту «Ebay.com.» встановлено, що за допомогою даного сайту можна придбати «Міні брелок автомобіля прихована камера» за 6,89 доларів США, не підтверджує винуватість ОСОБА_1 у вчиненні даних злочинів, оскільки огляд даного сайту був проведений після спливу близько 2 років інкримінованих йому злочинів, і не підтверджує, що станом на момент вчинення діяння даний сайт містив аналогічну інформацію, зокрема, що запропоновані для продажу брелки містять приховану відеокамеру. Даний документ не підтверджує обізнаність ОСОБА_1 при придбанні брелків, зокрема, що вони є спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації, тобто суб'єктивну сторону інкримінованих йому злочинів – прямий умисел.

Крім того, з дослідженої судом виписки про рух коштів по платіжній картці ОСОБА_1 встановлено, що ОСОБА_1 протягом 2009-2013 р.р. неодноразово замовляв товари через мережу «Інтернет», систему «РАУРАЛ». Проте даний документ не містить інформації, котрі саме товари купував обвинувачений, назву країни, міста, де він їх купував, а тому жодним чином не підтверджує, що ОСОБА_1 придбала брелки із прихованою відеокамерою, що є спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації, будучи про це достовірно обізнаною.

Таким чином, даний документ повністю спростовує твердження прокурора про незаконне придбання ОСОБА_1 через мережу «Інтернет» спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації та винуватість у вчиненні інкримінованих йому злочинів. У зв'язку з цим суд прийняв рішення виправдати на підставі п. 2 ч.1 ст. 373 КПК України за недоведеністю вчинення кримінальних правопорушень [4].

З огляду на зазначене видається, що суди при розгляді справ цієї категорії порушують вимоги ст. 62 Конституції України, оскільки вина особи належним чином не доводиться, а рішення суду ґрунтується

в переважній своїй більшості на припущеннях.

Усвідомлювати суспільно небезпечний характер свого діяння особа може за умови, що вона достовірно знає про те, що засіб який вона купує, збуває чи використовує, є СТЗНОІ. Однак, чітких критеріїв відмежування СТЗНОІ від інших технічних засобів отримання інформації немає. Більше того, ті критерії, якими експерти СБУ керуються при визначенні чи є той чи інший засіб СТЗНОІ, відносяться до інформації з обмеженим доступом (ДСК), а тому особа, яка вчиняє будь-які дії з такими засобами, не має можливості достовірно володіти інформацією про їх приналежність до СТЗНОІ.

До суб'єктивної сторони складу злочину, крім вини, відносять: мету – той уявний і бажаний особою кінцевий результат, якого вона прагне досягнути, вчиняючи суспільно небезпечне діяння [8, С. 294], мотив – внутрішнє спонукання, рушійна сила вчинку людини, що визначає його зміст, допомагає глибше розкрити психічне ставлення особи до чиненого [11, С.146].

Відомо, що мета та мотив мають значення для кваліфікації лише у тому випадку, якщо вони безпосередньо передбачені у диспозиції статті. Зі змісту ч. 1 ст. 359 КК України очевидно, що ні мета, ні мотив значення для кваліфікації цього діяння не мають. Однак, чи правильною є така позиція законодавця? Як уже зазначалося, придбання, збут і навіть використання СТЗНОІ становитиме собою суспільну небезпеку лише за умови, що перераховані дії спрямовані на подальше негласне отримання інформації. Більше того, навіть за умови, що такі дії, спрямовані саме на досягнення цієї мети, також не завжди становитимуть суспільну небезпеку. Варто наголосити, що доповнення диспозиції ст. 359 спеціальною метою, з огляду на зазначене вище, також не вирішить усіх існуючих проблем, оскільки не завжди негласне отримання інформації є суспільно небезпечним.

Тому кримінальній відповідальності особа повинна підлягати лише за умови, що діяння вчинено з метою негласного отримання інформації і спричиняє шкоду чи створює небезпеку її спричинення кон-

кретним суспільним відносинам (недоторканості приватного життя, таємниці листування тощо).

Зазначимо, що судова практика у цьому аспекті також невтішна. Лише у 37 вироках з проаналізованих суд зазначає мету вчинення особою цього діяння. Зокрема, у 22 вироках зазначено, що особа придбала чи виготовляла СТЗНОІ з метою подальшого їх збуту, а у 15 вироках з метою подальшого їх використання. Однак, для чого саме використовуватимуться ці засоби у вироках, як правило, не конкретизується. Лише у трьох з проаналізованих вироків метою придбання СТЗНОІ було подальше їх використання за призначенням.

Зі змісту усіх інших вироків не зрозуміло, чи така мета взагалі з'ясовувалась. Більше того, в окремих вироках зазначається, що особа придбала СТЗНОІ без конкретної мети, жодного разу ним не користалась або ж придбала їх для особистого користування!

Так, до прикладу, у вирокі Бориспільського міськрайонного суду Київської області зазначено, що ОСОБА_1 познайомився з невстановленою особою на ім'я «ОСОБА_2», який запропонував йому придбати брилки та авторучки з відео- та фотокамерами за 100 доларів США, на що ОСОБА_1 погодився. Того ж дня вдруге зустрівся з невстановленою особою на ім'я «ОСОБА_2», та отримав від останнього шість брелоків та дві авторучки із вбудованими фото та відеокамерами, за що сплатив грошові кошти в сумі 100 доларів США. Вищевказане обладнання ОСОБА_1 придбав без конкретної мети і жодного разу ним не скористався [3].

Висновок

Отже, при вчиненні діянь, передбачених ст.359 КК України, особа повинна чітко розуміти суспільну небезпечність вчинюваних нею діянь. Усвідомлювати, передбачати та бажати вчинення саме таких діянь, які передбачено у диспозиції ст.359 КК України.

Щодо мотиву цього злочину, то він, як видається, може бути різний: корисливий, хуліганський, з мотивів ревнощів тощо. Однак, як уже зазначалось, для кваліфікації

його встановлення значення жодного немає.

Щодо судової практики зазначимо, що лише у семи проаналізованих вироках суд акцентує увагу на тому, що збут СТЗНОІ вчинено з корисливих мотивів. В усіх інших мотив не описується і, очевидно, не встановлювався взагалі. За таких обставин видається, що цей склад злочину або повинен містити вказівку на спеціальну мету використання, або описані в ньому діяння повинні бути кваліфікованими видами інших складів злочинів.

Література

1. Бантишев О.Ф., Шамара О.В. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): монографія / О.Ф. Бантишев, О.В. Шамара. – 2-е вид., перерод. та доп. – К.: Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2010. – 168 с.

2. Браїнин Я.М. Уголовный закон и его применение / Я.М. Браїнин. – М.: Юрид. лит., 1967. – 240 с.

3. Вирок Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 17 вересня 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/25998053>

4. Вирок Володимир-Волинського міського суду Волинської області від 15 жовтня 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/34401578>

5. Вирок Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 27 липня 2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/28949408>

6. Вирок Ленінського районного суду Вінницької області від 23 травня 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/24185716>

7. Горішний О.О. Суб'єктивна сторона розбою / О.О. Горішний // Право і суспільство. – К., 2009. – № 3. – с. 97-101.

8. Грищук В.К. Кримінальне право України. Загальна частина: Навч. посіб.

АНОТАЦІЯ

Здійснюється аналіз суб'єктивної сторони складу незаконного придбання, збуту або використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації за законодавством України. Досліджено погляди науковців щодо визначення змісту суб'єктивної сторони загалом у кримінальному праві та щодо цього складу злочину. Проаналізовано судову практику з цієї категорії справ та встановлено відсутність єдиного підходу щодо їх вирішення. Встановлено, що мотив та мета цього злочину не впливають на кримінально-правову оцінку, хоч насправді мотив мав би впливати.

SUMMARY

The analysis of the subjective side of the part of illegal purchase, sale or use of special technical means of secret obtaining of information legislation of Ukraine. Investigated the views of scientists regarding the determination of the subjective side in General in criminal law and in relation to this crime. Defined differently, the approach of scientists on the concept of guilt and its forms, as well as the ambiguity in understanding intent in the formal elements of the crime. The article analyses the judicial practice on this category of cases and the absence of a common approach for their solution. It is established that the motive and purpose crimes do not affect criminal-legal assessment, although in reality the motive ought to influence. Given the number of cases in which the court was negligent to clarify one of the elements of the crime, namely the subjective side. Also demonstrated the importance of setting goals which are to make the deed under article 359 of the criminal code.

Set out its own vision of solving these problems and proposed two ways to eliminate them.

Для студентів юрид. фак. вищ. навч. закл. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. – 568 с.

9. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; За ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Київ-Харків: Юрінком Інтер-Право, 2001. – 416 с.

10. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студентів юридичних вузів і факультетів / Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, В.В. Беньківський, П.В. Кобзаренко та ін.; За ред. П.С. Матишевського, П.П. Андрушка, С.Д. Шапченка. – К: Юрінком Інтер, 1997. – 512 с.

11. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для юридичних вузів і факультетів / За ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Х.: Право, 1997. – 368 с.

12. Лунеев В.В. Субъективное вменение / В.В. Лунеев. – М.: Спарк, 2000. – 71 с.

13. Рарог А.И. Субъективная сторона и квалификация преступлений / А.И. Рарог. – М.: ООО «Профобразование», 2001. – 133 с.

14. Рарог А.И. Теория вины в советском уголовном праве: (Общие и специальные вопросы) / А.И. Рарог: Автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.08 / Всесоюзный юридический заочный институт. – М., 1988. – 30 с.

15. Складяров С.В. Вина и мотивы преступного поведения / С.В. Складяров. – СПб.: Издательство Р, Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. – 326 с.